

Η αξιοποίηση των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων για την ανάπτυξη κοινωνικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων: Εφαρμογή του προγράμματος «Ταξίδι στον κόσμο των συναισθημάτων»

Βαλεντίνα Κατσιμάρδου
Εκπαιδευτικός ΠΕ70, Μ.Α., Ε.Α.Π.
valentina31183@gmail.com

Περίληψη

Η ανάπτυξη των κοινωνικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων αποτελεί βασική προτεραιότητα της σύγχρονης εκπαίδευσης, καθώς συμβάλλει στην ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας των μαθητών/τριών, στη βελτίωση των διαπροσωπικών τους σχέσεων και στη δημιουργία θετικού σχολικού κλίματος. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η παρουσίαση του σχεδιασμού, της υλοποίησης και της αξιολόγησης του προγράμματος «Ταξίδι στον κόσμο των συναισθημάτων», το οποίο εφαρμόστηκε στο πλαίσιο των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων με μαθητές/τριες της Β΄ τάξης του 2ου Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου. Στο πρόγραμμα συμμετείχαν 27 μαθητές/τριες και η εφαρμογή του πραγματοποιήθηκε σε επτά εργαστήρια, διάρκειας δύο μηνών, αξιοποιώντας τις αρχές της Κοινωνικής και Συναισθηματικής Μάθησης, της βιωματικής και της συνεργατικής μάθησης. Οι δραστηριότητες περιλάμβαναν λογοτεχνικά κείμενα, παιχνίδια ρόλων, εικαστικές δημιουργίες, μουσική, ομαδοσυνεργατικές τεχνικές και δραστηριότητες αναστοχασμού, με στόχο την καλλιέργεια της αυτογνωσίας, της ενσυναίσθησης, της συνεργασίας και της συναισθηματικής αυτορρύθμισης. Η αξιολόγηση της εφαρμογής είχε ποιοτικό και διαμορφωτικό χαρακτήρα και βασίστηκε στη συστηματική παρατήρηση, στα φύλλα εργασίας, στις δημιουργίες των μαθητών/τριών και στις διαδικασίες αυτοαξιολόγησης. Τα ευρήματα ανέδειξαν θετική ανταπόκριση των μαθητών/τριών, βελτίωση στην αναγνώριση και έκφραση των συναισθημάτων, ενίσχυση της συνεργασίας και της ενσυναίσθησης, καθώς και δημιουργία θετικού παιδαγωγικού κλίματος στην τάξη. Τα αποτελέσματα υποστηρίζουν την παιδαγωγική αξία των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων ως πλαισίου ανάπτυξης κοινωνικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση.

Λέξεις-κλειδιά: Εργαστήρια Δεξιοτήτων, Κοινωνική και Συναισθηματική Μάθηση, Κοινωνικές και Συναισθηματικές Δεξιότητες, Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, Βιωματική Μάθηση.

1. Εισαγωγή

Το σύγχρονο σχολείο καλείται να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις μιας κοινωνίας που μεταβάλλεται διαρκώς και χαρακτηρίζεται από έντονες κοινωνικές, πολιτισμικές και τεχνολογικές εξελίξεις. Στο πλαίσιο αυτό, ο ρόλος της εκπαίδευσης υπερβαίνει τη μετάδοση γνώσεων και επεκτείνεται στην ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας των μαθητών/τριών, προετοιμάζοντάς τους να συμμετέχουν ενεργά, υπεύθυνα και δημιουργικά στη σχολική και κοινωνική ζωή. Παράλληλα με την ανάπτυξη γνωστικών δεξιοτήτων, ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην καλλιέργεια κοινωνικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων, όπως η αυτογνωσία, η αυτορρύθμιση, η ενσυναίσθηση, η συνεργασία και η υπεύθυνη λήψη αποφάσεων. Οι δεξιότητες αυτές θεωρούνται απαραίτητες τόσο για τη σχολική επιτυχία όσο και για την ψυχική ευημερία, την ανάπτυξη υγιών διαπροσωπικών σχέσεων και την ενεργό συμμετοχή των μαθητών/τριών στη σύγχρονη κοινωνία (Μακρή-Μπότσαρη, 2007; OECD, 2021).

Η σημασία της συναισθηματικής διάστασης της μάθησης αναδείχθηκε μέσα από τη θεωρία της Συναισθηματικής Νοημοσύνης (Emotional Intelligence), η οποία διατυπώθηκε από τους Salovey & Mayer (1990). Σύμφωνα με τους ερευνητές, η Συναισθηματική

Νοημοσύνη αναφέρεται στην ικανότητα του ατόμου να αναγνωρίζει, να κατανοεί, να αξιοποιεί και να ρυθμίζει τα δικά του συναισθήματα, καθώς και να αντιλαμβάνεται και να κατανοεί τα συναισθήματα των άλλων. Η θεωρία αυτή ανέδειξε τον καθοριστικό ρόλο των συναισθημάτων στη σκέψη, στη λήψη αποφάσεων και στις διαπροσωπικές σχέσεις και αποτέλεσε το θεωρητικό υπόβαθρο για την ανάπτυξη σύγχρονων παιδαγωγικών προσεγγίσεων που εστιάζουν στην ολόπλευρη ανάπτυξη του/της μαθητή/τριας.

Η θεωρία της Συναισθηματικής Νοημοσύνης έγινε ευρύτερα γνωστή μέσα από το έργο του Goleman (1995), ο οποίος υποστήριξε ότι η επιτυχία του ατόμου δεν εξαρτάται αποκλειστικά από τις γνωστικές του ικανότητες, αλλά και από δεξιότητες όπως η αυτογνωσία, η αυτορρύθμιση, η αυτοπαρακίνηση, η ενσυναίσθηση και οι κοινωνικές δεξιότητες. Ο Goleman τόνισε ότι οι δεξιότητες αυτές μπορούν να καλλιεργηθούν μέσα από την εκπαιδευτική διαδικασία, αναδεικνύοντας τον καθοριστικό ρόλο του σχολείου στην κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη των μαθητών/τριών.

Η εξέλιξη της θεωρίας της Συναισθηματικής Νοημοσύνης οδήγησε στη διαμόρφωση της έννοιας της Κοινωνικής και Συναισθηματικής Μάθησης (Social and Emotional Learning – SEL), η οποία αποτελεί σήμερα ένα από τα σημαντικότερα πεδία της σύγχρονης παιδαγωγικής. Σύμφωνα με τον οργανισμό CASEL (2020), η Κοινωνική και Συναισθηματική Μάθηση είναι η διαδικασία μέσω της οποίας παιδιά και ενήλικες αποκτούν και εφαρμόζουν γνώσεις, στάσεις και δεξιότητες που τούς επιτρέπουν να αναγνωρίζουν και να διαχειρίζονται αποτελεσματικά τα συναισθήματά τους, να αναπτύσσουν ενσυναίσθηση, να δημιουργούν και να διατηρούν θετικές διαπροσωπικές σχέσεις και να λαμβάνουν υπεύθυνες αποφάσεις. Το πλαίσιο του CASEL οργανώνει τις δεξιότητες αυτές σε πέντε βασικούς άξονες: την αυτογνωσία, την αυτοδιαχείριση, την κοινωνική επίγνωση, τις δεξιότητες σχέσεων και την υπεύθυνη λήψη αποφάσεων. Οι άξονες αυτοί αποτελούν σήμερα το κυρίαρχο θεωρητικό πλαίσιο σχεδιασμού και υλοποίησης προγραμμάτων Κοινωνικής και Συναισθηματικής Μάθησης διεθνώς.

Η αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων Κοινωνικής και Συναισθηματικής Μάθησης έχει τεκμηριωθεί από πλήθος ερευνητικών δεδομένων. Η μετα-ανάλυση των Durlak et al. (2011), η οποία περιέλαβε περισσότερες από 200 σχολικές παρεμβάσεις, έδειξε ότι οι μαθητές/τριες που συμμετείχαν σε οργανωμένα προγράμματα κοινωνικής και συναισθηματικής μάθησης παρουσίασαν σημαντική βελτίωση στις κοινωνικές και συναισθηματικές τους δεξιότητες, στις στάσεις απέναντι στο σχολείο, στη σχολική επίδοση και στη διαχείριση της συμπεριφοράς τους. Αντίστοιχα, η ελληνική βιβλιογραφία επισημαίνει ότι η ενίσχυση των κοινωνικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων συμβάλλει στην ομαλή ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των μαθητών/τριών, στη βελτίωση της αυτοεκτίμησης, στην ενίσχυση της συνεργασίας και στη δημιουργία θετικού σχολικού κλίματος (Μακρή-Μπότσαρη, 2007).

Η σημασία της ανάπτυξης κοινωνικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων αποτυπώνεται πλέον και στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα μέσα από την εφαρμογή των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων στην υποχρεωτική εκπαίδευση. Τα Εργαστήρια Δεξιοτήτων αποτελούν μία καινοτόμο εκπαιδευτική δράση που ενσωματώνει στο υποχρεωτικό ωρολόγιο πρόγραμμα θεματικές ενότητες με στόχο τη σύνδεση της γνώσης με την ανάπτυξη δεξιοτήτων ζωής, κοινωνικών δεξιοτήτων, υπευθυνότητας, δημιουργικότητας και ενεργού πολιτεότητας. Βασική τους αρχή αποτελεί η αξιοποίηση σύγχρονων, βιωματικών και μαθητοκεντρικών διδακτικών προσεγγίσεων, οι οποίες ενισχύουν την ενεργό συμμετοχή των μαθητών και συνδέουν τη μάθηση με αυθεντικές εμπειρίες της καθημερινής ζωής (Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, 2021).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η θεματική ενότητα «Ζω καλύτερα – Ευ Ζην», η οποία αποσκοπεί στην προαγωγή της ψυχικής υγείας, της συναισθηματικής ανθεκτικότητας, της ενσυναίσθησης και της υιοθέτησης θετικών στάσεων ζωής. Οι επιδιώξεις της θεματικής αυτής συμβαδίζουν με τις αρχές της Κοινωνικής και Συναισθηματικής Μάθησης, παρέχοντας στους/στις εκπαιδευτικούς ένα κατάλληλο πλαίσιο για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση εκπαιδευτικών παρεμβάσεων που ανταποκρίνονται στις αναπτυξιακές ανάγκες των μαθητών/τριών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης (Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, 2021).

Στο πλαίσιο αυτό σχεδιάστηκε και εφαρμόστηκε το πρόγραμμα «Ταξίδι στον κόσμο των συναισθημάτων», το οποίο υλοποιήθηκε σε τμήμα της Β΄ τάξης του 2ου Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου στο πλαίσιο των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων. Το πρόγραμμα βασίστηκε στις αρχές της βιωματικής και συνεργατικής μάθησης, καθώς και της Κοινωνικής και Συναισθηματικής Μάθησης, αξιοποιώντας ποικίλες βιωματικές, δημιουργικές και συνεργατικές δραστηριότητες που ενίσχυσαν την ενεργό συμμετοχή των μαθητών/τριών, την έκφραση των συναισθημάτων τους και την ανάπτυξη βασικών κοινωνικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η παρουσίαση του σχεδιασμού, της υλοποίησης και της αξιολόγησης του προγράμματος «Ταξίδι στον κόσμο των συναισθημάτων», καθώς και η ανάδειξη της συμβολής του στην ανάπτυξη κοινωνικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων μαθητών/τριών της Β΄ Δημοτικού μέσα από την αξιοποίηση των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων.

2. Στοιχεία εφαρμογής

Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Ταξίδι στον κόσμο των συναισθημάτων» υλοποιήθηκε κατά το σχολικό έτος 2022–2023 στο 2ο Δημοτικό Σχολείο Μεσολογγίου, στο πλαίσιο των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων και ειδικότερα στη θεματική ενότητα «Ζω καλύτερα – Ευ Ζην». Η εφαρμογή πραγματοποιήθηκε σε τμήμα της Β΄ τάξης Δημοτικού με τη συμμετοχή 27 μαθητών/τριών και είχε συνολική διάρκεια δύο μηνών, κατά τους οποίους αναπτύχθηκαν επτά (7) διαδοχικά εργαστήρια.

Ο σχεδιασμός του προγράμματος στηρίχθηκε στις αρχές της βιωματικής μάθησης, της συνεργατικής διδασκαλίας, της διαφοροποιημένης διδασκαλίας και της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης, με στόχο την ενεργό συμμετοχή όλων των μαθητών/τριών στη μαθησιακή διαδικασία. Οι μαθητές/τριες εργάστηκαν ατομικά, σε ζευγάρια και σε μικρές ομάδες, συμμετέχοντας σε δραστηριότητες που προωθούσαν την αλληλεπίδραση, τη συνεργασία, την έκφραση συναισθημάτων και τον αναστοχασμό.

Οι δραστηριότητες πραγματοποιήθηκαν κυρίως στον χώρο της σχολικής τάξης, με την αξιοποίηση ποικίλου παιδαγωγικού υλικού, όπως λογοτεχνικά βιβλία, φύλλα εργασίας, εποπτικό υλικό, εικαστικά μέσα, μουσική, παιχνίδια ρόλων και ψηφιακές εφαρμογές. Η ποικιλία των διδακτικών μέσων συνέβαλε στη δημιουργία ενός ελκυστικού μαθησιακού περιβάλλοντος, το οποίο ενίσχυσε το ενδιαφέρον, τη δημιουργικότητα και την ενεργό συμμετοχή των μαθητών/τριών.

Η επιλογή του θέματος βασίστηκε στις αναπτυξιακές ανάγκες των μαθητών/τριών της Β΄ Δημοτικού, οι οποίοι/οίες βρίσκονται σε μια ιδιαίτερα σημαντική περίοδο για την ανάπτυξη της αυτογνωσίας, της συναισθηματικής έκφρασης και των κοινωνικών τους σχέσεων. Μέσα από την εφαρμογή του προγράμματος επιδιώχθηκε η δημιουργία ενός ασφαλούς και υποστηρικτικού μαθησιακού περιβάλλοντος, στο οποίο οι μαθητές/τριες θα μπορούσαν να αναγνωρίζουν, να εκφράζουν και να διαχειρίζονται τα συναισθήματά τους, να

συνεργάζονται δημιουργικά και να καλλιεργούν βασικές κοινωνικές και συναισθηματικές δεξιότητες.

3. Στόχοι-Επιδιώξεις

Ο σχεδιασμός του προγράμματος «Ταξίδι στον κόσμο των συναισθημάτων» βασίστηκε στις αρχές της Κοινωνικής και Συναισθηματικής Μάθησης (*Social and Emotional Learning – SEL*) και στους στόχους των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων, με σκοπό την ολόπλευρη ανάπτυξη των μαθητών/τριών. Οι επιδιώξεις του προγράμματος δεν περιορίστηκαν στην απόκτηση γνώσεων σχετικά με τα συναισθήματα, αλλά εστίασαν κυρίως στην καλλιέργεια κοινωνικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων, θετικών στάσεων και αξιών που συμβάλλουν στην προσωπική και κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών.

3.1. Γνωστικοί στόχοι

Επιδιώχθηκε οι μαθητές/τριες να:

- αναγνωρίζουν και να κατονομάζουν τα βασικά ανθρώπινα συναισθήματα,
- διακρίνουν τις αιτίες που προκαλούν διαφορετικές συναισθηματικές αντιδράσεις,
- κατανοούν ότι όλα τα συναισθήματα αποτελούν φυσιολογικό και χρήσιμο μέρος της ανθρώπινης εμπειρίας,
- εμπλουτίσουν το λεξιλόγιό τους σχετικά με την έκφραση των συναισθημάτων,
- συνδέουν τα συναισθήματα με προσωπικές εμπειρίες της καθημερινής τους ζωής.

3.2. Κοινωνικοσυναισθηματικοί στόχοι

Επιδιώχθηκε οι μαθητές/τριες να:

- αναγνωρίζουν και να εκφράζουν τα συναισθήματά τους με κατάλληλο τρόπο,
- αναπτύξουν την αυτογνωσία και την αυτοεκτίμησή τους,
- καλλιεργήσουν την ενσυναίσθηση, κατανοώντας τα συναισθήματα και τις ανάγκες των άλλων,
- διαχειρίζονται αποτελεσματικότερα δύσκολα συναισθήματα, όπως ο θυμός, ο φόβος και η λύπη,
- ενισχύσουν την αυτορρύθμιση και τον συναισθηματικό τους έλεγχο.

3.3. Στόχοι ανάπτυξης δεξιοτήτων

Παράλληλα, το πρόγραμμα αποσκοπούσε στην ανάπτυξη δεξιοτήτων όπως:

- η συνεργασία και η αποτελεσματική επικοινωνία,
- η ενεργητική ακρόαση,
- η επίλυση προβλημάτων και συγκρούσεων μέσω του διαλόγου,
- η λήψη υπεύθυνων αποφάσεων,
- η δημιουργική σκέψη και η καλλιτεχνική έκφραση,
- ο αναστοχασμός και η αυτοαξιολόγηση.

3.4. Στόχοι στάσεων και αξιών

Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην καλλιέργεια θετικών στάσεων απέναντι στον εαυτό και στους άλλους. Ειδικότερα, επιδιώχθηκε οι μαθητές/τριες να:

- σέβονται τη διαφορετικότητα των συναισθημάτων, των εμπειριών και της προσωπικότητας κάθε ανθρώπου,
- αναπτύξουν πνεύμα συνεργασίας, αλληλοσεβασμού και αλληλοϋποστήριξης,

- αναλαμβάνουν υπεύθυνα τις προσωπικές τους επιλογές και τη συμπεριφορά τους,
- συμβάλλουν στη διαμόρφωση ενός θετικού, ασφαλούς και υποστηρικτικού σχολικού κλίματος,
- υιοθετήσουν στάσεις αποδοχής, αλληλεγγύης και σεβασμού απέναντι στα μέλη της σχολικής κοινότητας.

Οι παραπάνω στόχοι ευθυγραμμίζονται με το πλαίσιο της Κοινωνικής και Συναισθηματικής Μάθησης, όπως αυτό διατυπώνεται από τον οργανισμό CASEL (2020), καθώς και με τους σκοπούς της θεματικής ενότητας «Ζω καλύτερα – Ευ Ζην» των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων (Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, 2021), οι οποίοι εστιάζουν στην ανάπτυξη της αυτογνωσίας, της συναισθηματικής ανθεκτικότητας, της συνεργασίας και της υπεύθυνης συμμετοχής των μαθητών/τριών στη σχολική ζωή.

4. Μεθοδολογία της διδασκαλίας

Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση του προγράμματος «Ταξίδι στον κόσμο των συναισθημάτων» βασίστηκαν στις αρχές της μαθητοκεντρικής, βιωματικής και συνεργατικής μάθησης, προσεγγίσεις που προάγουν την ενεργό συμμετοχή των μαθητών/τριών και ενισχύουν την ανάπτυξη κοινωνικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων. Η επιλογή των συγκεκριμένων διδακτικών προσεγγίσεων εναρμονίζεται με τις αρχές της Κοινωνικής και Συναισθηματικής Μάθησης (Social and Emotional Learning – SEL), καθώς και με τη φιλοσοφία των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων, τα οποία δίνουν έμφαση στη βιωματική διερεύνηση, τη συνεργασία, τον αναστοχασμό και τη σύνδεση της γνώσης με τις εμπειρίες των μαθητών/τριών (CASEL, 2020; Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, 2021).

Κεντρικό άξονα της διδακτικής διαδικασίας αποτέλεσε η βιωματική μάθηση, καθώς η κατανόηση και η διαχείριση των συναισθημάτων προϋποθέτουν την ενεργό εμπλοκή των μαθητών/τριών σε αυθεντικές μαθησιακές εμπειρίες και δεν μπορούν να επιτευχθούν αποκλειστικά μέσω της θεωρητικής διδασκαλίας. Στο πλαίσιο αυτό, οι μαθητές/τριες συμμετείχαν σε δραστηριότητες που αξιοποιούσαν προσωπικά βιώματα, αφηγήσεις, παιχνίδια, καλλιτεχνική έκφραση και δημιουργικές εργασίες, με στόχο την αναγνώριση, την έκφραση και την επεξεργασία των συναισθημάτων τους μέσα σε ένα ασφαλές και υποστηρικτικό μαθησιακό περιβάλλον.

Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε επίσης στη συνεργατική μάθηση, καθώς το μεγαλύτερο μέρος των δραστηριοτήτων πραγματοποιήθηκε σε ζευγάρια ή μικρές ομάδες. Η συνεργασία δημιούργησε ευκαιρίες για ανάπτυξη δεξιοτήτων επικοινωνίας, ενεργητικής ακρόασης, αλληλοσεβασμού, διαπραγμάτευσης και επίλυσης προβλημάτων, ενώ παράλληλα ενίσχυσε την ενσυναίσθηση και την αποδοχή της διαφορετικής άποψης. Η ομαδοσυνεργατική οργάνωση της διδασκαλίας συνέβαλε ουσιαστικά στη δημιουργία θετικού παιδαγωγικού κλίματος και στην ενεργό συμμετοχή όλων των μαθητών/τριών.

Η διαφοροποιημένη διδασκαλία αποτέλεσε εξίσου βασική αρχή του προγράμματος. Οι δραστηριότητες σχεδιάστηκαν ώστε να ανταποκρίνονται στις διαφορετικές ανάγκες, τα ενδιαφέροντα και τις μαθησιακές δυνατότητες των παιδιών, παρέχοντας εναλλακτικούς τρόπους συμμετοχής και έκφρασης. Η αξιοποίηση λογοτεχνικών κειμένων, εικαστικών δημιουργιών, μουσικής, παιχνιδιών ρόλων, κινητικών δραστηριοτήτων και ψηφιακών εργαλείων επέτρεψε στους/στις μαθητές/τριες να προσεγγίσουν το ίδιο θέμα μέσα από διαφορετικά μαθησιακά μονοπάτια, ενισχύοντας το ενδιαφέρον, τη δημιουργικότητα και την ενεργή συμμετοχή τους.

Σημαντική θέση στη διδακτική διαδικασία κατείχαν οι τεχνικές διερεύνησης και αναστοχασμού, οι οποίες αξιοποιήθηκαν σε όλα τα στάδια του προγράμματος. Μέσα από

συζητήσεις, ερωτήσεις ανοικτού τύπου, προσωπικές αφηγήσεις, ημερολόγια συναισθημάτων και διαδικασίες συλλογικού αναστοχασμού, οι μαθητές/τριες ενθαρρύνθηκαν να εκφράσουν τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους, να αναγνωρίσουν τη μαθησιακή και προσωπική τους εξέλιξη και να μεταφέρουν όσα αποκόμισαν από το πρόγραμμα στην καθημερινή τους ζωή.

Ο ρόλος του/της εκπαιδευτικού ήταν κυρίως υποστηρικτικός και εμπυχωτικός. Ο/Η εκπαιδευτικός λειτούργησε ως συντονιστής/τρια της μαθησιακής διαδικασίας, δημιουργώντας συνθήκες ασφάλειας, αποδοχής και συνεργασίας, ενθαρρύνοντας τον διάλογο, τη συμμετοχή και την ελεύθερη έκφραση των μαθητών/τριών. Παράλληλα, παρατηρούσε συστηματικά τη δυναμική της ομάδας και προσαρμοζόταν στις ανάγκες των μαθητών/τριών, τροποποιώντας, όπου κρίθηκε απαραίτητο, τη μορφή ή τον βαθμό δυσκολίας των δραστηριοτήτων.

Η επιλογή της συγκεκριμένης μεθοδολογίας ανταποκρίνεται στις σύγχρονες παιδαγωγικές αντιλήψεις, σύμφωνα με τις οποίες η Κοινωνική και Συναισθηματική Μάθηση επιτυγχάνεται αποτελεσματικότερα όταν οι μαθητές/τριες συμμετέχουν ενεργά σε βιωματικές εμπειρίες, συνεργάζονται, αναστοχάζονται και οικοδομούν τη γνώση μέσα από την αλληλεπίδραση με τους συνομηλίκους τους και τον/την εκπαιδευτικό (Μακρή-Μπότσαρη, 2007; Durlak et al., 2011).

5. Διδακτικό υλικό (μορφή, περιεχόμενο, διδακτική χρήση)

Για την υλοποίηση του προγράμματος αξιοποιήθηκε πλούσιο και πολυτροπικό διδακτικό υλικό, επιλεγμένο με βάση την ηλικία, τα ενδιαφέροντα και τις μαθησιακές ανάγκες των μαθητών/τριών της Β' Δημοτικού. Η ποικιλία των διδακτικών μέσων συνέβαλε στη δημιουργία ενός ελκυστικού μαθησιακού περιβάλλοντος, ενίσχυσε την ενεργό συμμετοχή των μαθητών/τριών και υποστήριξε τη βιωματική προσέγγιση της αναγνώρισης, της έκφρασης και της διαχείρισης των συναισθημάτων.

Κεντρική θέση στο πρόγραμμα κατείχαν τα παιδικά λογοτεχνικά βιβλία και τα παραμύθια, τα οποία αξιοποιήθηκαν ως αφετηρία για συζήτηση, προβληματισμό και ταύτιση με τους λογοτεχνικούς ήρωες. Μέσα από την αφήγηση και την επεξεργασία των ιστοριών οι μαθητές/τριες αναγνώρισαν διαφορετικά συναισθήματα, διερεύνησαν τις αιτίες που τα προκαλούν και διαμόρφωσαν εναλλακτικούς τρόπους αντιμετώπισης καθημερινών καταστάσεων.

Ιδιαίτερη βαρύτητα δόθηκε στις εικαστικές δραστηριότητες, μέσω των οποίων οι μαθητές/τριες εξέφρασαν δημιουργικά τα συναισθήματά τους μέσα από ζωγραφιές, κατασκευές, αφίσες και ομαδικές δημιουργίες. Η εικαστική έκφραση λειτούργησε ως εναλλακτικός τρόπος επικοινωνίας και αυτοέκφρασης, ιδιαίτερα για τα παιδιά που δυσκολεύονταν να εκφράσουν λεκτικά τα συναισθήματά τους.

Παράλληλα αξιοποιήθηκαν οπτικοακουστικά μέσα, όπως εκπαιδευτικά βίντεο, τραγούδια και μουσικά αποσπάσματα, τα οποία συνέβαλαν στη δημιουργία κατάλληλου συναισθηματικού κλίματος και λειτούργησαν ως ερέθισμα για συζήτηση, αναστοχασμό και σύνδεση της μαθησιακής διαδικασίας με προσωπικά βιώματα των μαθητών/τριών.

Σημαντικό μέρος του υλικού αποτέλεσαν επίσης οι κάρτες συναισθημάτων, τα παιχνίδια ρόλων, τα επιτραπέζια παιχνίδια και τα φύλλα εργασίας. Τα μέσα αυτά αξιοποιήθηκαν για την εξάσκηση των μαθητών/τριών στην αναγνώριση, την ονομασία και τη διαχείριση των συναισθημάτων, καθώς και για την καλλιέργεια της ενσυναίσθησης, της συνεργασίας και της αποτελεσματικής επικοινωνίας μέσα από βιωματικές δραστηριότητες.

Κατά τη διάρκεια του προγράμματος δημιουργήθηκαν δύο σταθερές παιδαγωγικές δομές μέσα στην τάξη: η «Γωνιά της Ηρεμίας», ένας χώρος όπου οι μαθητές/τριες μπορούσαν να αποσύρονται προσωρινά προκειμένου να ηρεμήσουν και να διαχειριστούν τα συναισθήματά τους, και το «Δέντρο των Συναισθημάτων», στο οποίο κατέγραφαν ή αποτύπωναν εικαστικά τα συναισθήματα που βίωναν καθημερινά στο σχολείο. Οι δομές αυτές λειτούργησαν ως μέσα καθημερινού αναστοχασμού και συναισθηματικής έκφρασης, ενισχύοντας τη μεταφορά της μάθησης στην καθημερινή σχολική ζωή.

Τέλος, αξιοποιήθηκαν ψηφιακά εργαλεία και διαδραστικές εφαρμογές, όπου κρίθηκε παιδαγωγικά σκόπιμο, για τον εμπλουτισμό της μαθησιακής εμπειρίας και την ενίσχυση της συμμετοχής των μαθητών/τριών. Ο συνδυασμός έντυπου, ψηφιακού, εικαστικού και βιωματικού υλικού υποστήριξε τη διαφοροποιημένη διδασκαλία και συνέβαλε στη δημιουργία ενός δημιουργικού, ασφαλούς και υποστηρικτικού μαθησιακού περιβάλλοντος, ευνοώντας την ανάπτυξη κοινωνικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων.

6. Παρουσίαση των δραστηριοτήτων

Το πρόγραμμα «Ταξίδι στον κόσμο των συναισθημάτων» οργανώθηκε σε επτά διαδοχικά εργαστήρια, τα οποία σχεδιάστηκαν με εξελικτική δομή, ώστε οι μαθητές/τριες να οικοδομούν σταδιακά γνώσεις, δεξιότητες και στάσεις σχετικά με την αναγνώριση, την έκφραση και τη διαχείριση των συναισθημάτων. Η πορεία του προγράμματος ξεκίνησε από την αυτογνωσία και την αναγνώριση των βασικών συναισθημάτων, συνέχισε με την κατανόηση των συναισθημάτων των άλλων και την ανάπτυξη στρατηγικών διαχείρισης δύσκολων συναισθηματικών καταστάσεων και ολοκληρώθηκε με δραστηριότητες αξιολόγησης και αναστοχασμού.

- 1ο εργαστήριο-Ο εαυτός μου: Το πρώτο εργαστήριο επικεντρώθηκε στη γνωριμία των μαθητών/τριών, στη δημιουργία κλίματος εμπιστοσύνης και στη διαμόρφωση των κανόνων λειτουργίας της ομάδας. Μέσα από δραστηριότητες αυτοπαρουσίασης και το φύλλο εργασίας «Όλα τα λουλούδια ανθίζουν» ενισχύθηκαν η αυτογνωσία, η αποδοχή της διαφορετικότητας και η συνοχή της ομάδας.
- 2ο εργαστήριο-Ανακαλύπτω τον «πλούτο» των συναισθημάτων: Οι μαθητές/τριες γνώρισαν τα βασικά ανθρώπινα συναισθήματα μέσα από εκπαιδευτικά βίντεο, τραγούδια, συζήτηση και διαθεματικές δραστηριότητες που συνδέθηκαν με την καθημερινή σχολική ζωή, καλλιεργώντας την ενσυναίσθηση και τη σύνδεση της μάθησης με αυθεντικές εμπειρίες.
- 3ο εργαστήριο-Διακρίνω τα συναισθήματα: Το τρίτο εργαστήριο επικεντρώθηκε στη διάκριση και την αναγνώριση των συναισθημάτων. Μέσα από παιχνίδια, φύλλα εργασίας και τη δημιουργία του «Δέντρου των Συναισθημάτων», οι μαθητές/τριες εξέφρασαν προσωπικά βιώματα και ανέπτυξαν δεξιότητες αναστοχασμού και συναισθηματικής έκφρασης.
- 4ο εργαστήριο-Γνωρίζω τα αντίθετα συναισθήματα (Χαρά-Λύπη): Με αφετηρία παιδικό λογοτεχνικό βιβλίο και δημιουργικές δραστηριότητες, οι μαθητές/τριες διερεύνησαν τα συναισθήματα της χαράς και της λύπης, αντάλλαξαν προσωπικές εμπειρίες και καλλιέργησαν την ενσυναίσθηση.
- 5ο εργαστήριο-Γνωρίζω τα αντίθετα συναισθήματα (Φόβος-Θυμός): Το πέμπτο εργαστήριο επικεντρώθηκε στην αναγνώριση και τη διαχείριση του φόβου και του θυμού. Μέσα από την προβολή της ταινίας μικρού μήκους *Piper*, την αξιοποίηση λογοτεχνικού υλικού, τη συζήτηση και τη δημιουργία της «Γωνιάς της Ηρεμίας», οι

μαθητές/τριες εξοικειώθηκαν με λειτουργικές στρατηγικές διαχείρισης δύσκολων συναισθημάτων.

- 6ο εργαστήριο-Συναισθήματα και τέχνη: Η τέχνη αξιοποιήθηκε ως μέσο συναισθηματικής έκφρασης μέσα από εικαστικές δημιουργίες, μουσικά ακούσματα και δημιουργική γραφή. Οι μαθητές/τριες δημιούργησαν την «Παλέτα των Συναισθημάτων», εμπνεύστηκαν από έργο του Joan Miró και συνέδεσαν τη μουσική με τα συναισθήματα που αυτή προκαλεί.
- 7ο εργαστήριο-Αξιολόγηση και αναστοχασμός: Το τελευταίο εργαστήριο αφιερώθηκε στην αξιολόγηση της μαθησιακής εμπειρίας και στον αναστοχασμό. Μέσα από συζήτηση, παιχνιδιές δραστηριότητες και φύλλα εργασίας, οι μαθητές/τριες αποτίμησαν όσα έμαθαν και αναγνώρισαν την προσωπική τους πρόοδο ως προς την αναγνώριση, την έκφραση και τη διαχείριση των συναισθημάτων.

7. Τα διδακτικά βήματα

Η υλοποίηση του προγράμματος ακολούθησε μια οργανωμένη και διαδοχική διδακτική πορεία, βασισμένη στις αρχές της διερευνητικής, βιωματικής και συνεργατικής μάθησης. Κάθε εργαστήριο αναπτύχθηκε μέσα από συγκεκριμένα διδακτικά βήματα, τα οποία διασφάλιζαν τη σταδιακή οικοδόμηση της γνώσης, την ενεργό συμμετοχή των μαθητών/τριών και τη σύνδεση των νέων εμπειριών με τις προϋπάρχουσες γνώσεις και τα προσωπικά τους βιώματα.

7.1. 1ο διδακτικό βήμα: Ενεργοποίηση του ενδιαφέροντος

Κάθε εργαστήριο ξεκινούσε με δραστηριότητες αφόρμησης, οι οποίες στόχευαν στην κινητοποίηση του ενδιαφέροντος των μαθητών/τριών και στη σύνδεση του θέματος με τις προσωπικές τους εμπειρίες. Ως αφόρμηση αξιοποιήθηκαν εικόνες, λογοτεχνικά κείμενα, τραγούδια, σύντομα βίντεο, έργα τέχνης, ερωτήσεις προβληματισμού και βιωματικά παιχνίδια, δημιουργώντας ένα θετικό και ασφαλές μαθησιακό κλίμα.

7.2. 2ο διδακτικό βήμα: Διερεύνηση και οικοδόμηση της γνώσης

Στη συνέχεια οι μαθητές/τριες συμμετείχαν σε δραστηριότητες διερεύνησης, παρατηρούσαν, συζητούσαν, διατύπωναν υποθέσεις και αντάλλασαν απόψεις. Μέσα από καθοδηγούμενο διάλογο και συνεργασία οικοδομούσαν σταδιακά τη γνώση, κατανοώντας ότι κάθε συναίσθημα αποτελεί φυσιολογική αντίδραση σε διαφορετικές καταστάσεις της καθημερινής ζωής.

7.3. 3ο διδακτικό βήμα: Βιωματική επεξεργασία

Η κύρια φάση κάθε εργαστηρίου περιλάμβανε βιωματικές δραστηριότητες, όπως παιχνίδια ρόλων, δραματοποιήσεις, εικαστικές δημιουργίες, μουσικοκινητικές δραστηριότητες, φύλλα εργασίας και συνεργατικές κατασκευές. Μέσα από αυτές οι μαθητές/τριες είχαν την ευκαιρία να εκφράσουν τα συναισθήματά τους, να καλλιεργήσουν την ενσυναίσθηση και να εξασκηθούν σε λειτουργικές στρατηγικές διαχείρισης των συναισθημάτων τους.

7.4. 4ο διδακτικό βήμα: Συνεργασία και αλληλεπίδραση

Η ομαδοσυνεργατική μάθηση αποτέλεσε βασικό χαρακτηριστικό του προγράμματος. Οι μαθητές/τριες εργάστηκαν σε ζευγάρια και μικρές ομάδες, ανέλαβαν κοινούς ρόλους, αντάλλαξαν ιδέες, διαπραγματεύτηκαν διαφορετικές απόψεις και έλαβαν από κοινού αποφάσεις. Η διαδικασία αυτή ενίσχυσε την επικοινωνία, τον αλληλοσεβασμό και τη

συμμετοχή όλων των παιδιών, συμβάλλοντας στη διαμόρφωση θετικού παιδαγωγικού κλίματος.

7.5. 5ο διδακτικό θήμα: Αναστοχασμός

Στο τέλος κάθε εργαστηρίου οι μαθητές/τριες ενθαρρύνονταν να αναστοχαστούν σχετικά με όσα έμαθαν και βίωσαν. Μέσα από συζήτηση, προσωπικές αναφορές, φύλλα εργασίας και τη χρήση του «Δέντρου των Συναισθημάτων» εξέφραζαν σκέψεις και συναισθήματα, αξιολογούσαν τη συμμετοχή τους και συνέδεαν τις νέες γνώσεις με την καθημερινή τους ζωή.

7.6. 6ο διδακτικό θήμα: Διαμορφωτική αξιολόγηση

Η αξιολόγηση είχε συνεχή και κυρίως διαμορφωτικό χαρακτήρα. Ο/Η εκπαιδευτικός παρατηρούσε συστηματικά τη συμμετοχή, τη συνεργασία, την πρόοδο και την κοινωνική αλληλεπίδραση των μαθητών/τριών, παρέχοντας συνεχή ανατροφοδότηση και προσαρμόζοντας, όπου ήταν απαραίτητο, τις δραστηριότητες στις ανάγκες της τάξης. Παράλληλα, οι μαθητές/τριες συμμετείχαν σε διαδικασίες αυτοαξιολόγησης και αναστοχασμού, αναγνωρίζοντας τη δική τους πρόοδο ως προς την κατανόηση, την έκφραση και τη διαχείριση των συναισθημάτων τους.

Η παραπάνω διδακτική πορεία συνέβαλε στη δημιουργία ενός ασφαλούς, υποστηρικτικού και συμμετοχικού μαθησιακού περιβάλλοντος, μέσα στο οποίο οι μαθητές/τριες ένιωθαν ελεύθεροι/ες να εκφραστούν, να συνεργαστούν και να πειραματιστούν με νέους τρόπους επικοινωνίας και διαχείρισης των συναισθημάτων τους. Η σταδιακή οργάνωση των δραστηριοτήτων, σε συνδυασμό με την εναλλαγή βιωματικών, δημιουργικών και συνεργατικών τεχνικών, ενίσχυσε την ενεργό συμμετοχή των μαθητών/τριών και υποστήριξε αποτελεσματικά την επίτευξη των στόχων του προγράμματος.

8. Αξιολόγηση

Η αξιολόγηση του προγράμματος πραγματοποιήθηκε καθ' όλη τη διάρκεια της εφαρμογής και είχε κυρίως διαμορφωτικό και ποιοτικό χαρακτήρα. Βασίστηκε στη συστηματική παρατήρηση των μαθητών/τριών κατά τη συμμετοχή τους στις δραστηριότητες, στα φύλλα εργασίας, στις εικαστικές δημιουργίες, καθώς και στις διαδικασίες αυτοαξιολόγησης και αναστοχασμού. Δεδομένου ότι η αξιολόγηση ήταν ποιοτική, τα συμπεράσματα βασίζονται στις παρατηρήσεις του εκπαιδευτικού και στα παραγόμενα έργα των μαθητών/τριών και όχι στη χρήση τυποποιημένων εργαλείων μέτρησης.

Η συστηματική παρατήρηση κατέδειξε υψηλό βαθμό συμμετοχής και θετική ανταπόκριση των μαθητών/τριών στις βιωματικές και συνεργατικές δραστηριότητες. Παράλληλα, διαπιστώθηκε σταδιακή βελτίωση στην ικανότητά τους να αναγνωρίζουν, να κατονομάζουν και να εκφράζουν τα συναισθήματά τους, καθώς και μεγαλύτερη διάθεση να ακούν τους συμμαθητές/τριες τους, να κατανοούν τη διαφορετική οπτική τους και να εκδηλώνουν ενσυναίσθηση.

Θετικά ευρήματα καταγράφηκαν και ως προς τη συνεργασία μεταξύ των μαθητών/τριών. Η εργασία σε ζευγάρια και μικρές ομάδες ενίσχυσε την επικοινωνία, τον αλληλοσεβασμό και την ενεργό συμμετοχή, ενώ η αξιοποίηση της «Γωνιάς της Ηρεμίας» και του «Δέντρου των Συναισθημάτων» λειτούργησε ως αποτελεσματικό μέσο συναισθηματικής έκφρασης, αυτορρύθμισης και αναστοχασμού.

Οι διαδικασίες τελικού αναστοχασμού ανέδειξαν ότι οι περισσότεροι μαθητές/τριες αισθάνονταν πλέον πιο άνετα να εκφράζουν τα συναισθήματά τους, να αναγνωρίζουν τα

συναισθήματα των άλλων και να αναζητούν κατάλληλους τρόπους διαχείρισης δύσκολων καταστάσεων.

Παρότι τα ευρήματα δεν μπορούν να γενικευθούν, καθώς προέρχονται από μία συγκεκριμένη εκπαιδευτική εφαρμογή, υποδηλώνουν ότι η συστηματική αξιοποίηση των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων, όταν βασίζεται στις αρχές της Κοινωνικής και Συναισθηματικής Μάθησης και της βιωματικής διδασκαλίας, μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στην ανάπτυξη της αυτογνωσίας, της ενσυναίσθησης, της συνεργασίας και της συναισθηματικής αυτορρύθμισης των μαθητών/τριών. Η διαπίστωση αυτή βρίσκεται σε συμφωνία με τα ευρήματα της σχετικής βιβλιογραφίας (Μακρή-Μπότσαρη, 2007; Durlak et al., 2011).

9. Συμπεράσματα

Η εφαρμογή του προγράμματος «Ταξίδι στον κόσμο των συναισθημάτων» ανέδειξε τη δυναμική των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων ως ενός κατάλληλου παιδαγωγικού πλαισίου για την καλλιέργεια κοινωνικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων των μαθητών/τριών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η αξιοποίηση βιωματικών, συνεργατικών και δημιουργικών δραστηριοτήτων συνέβαλε στη δημιουργία ενός ασφαλούς και υποστηρικτικού μαθησιακού περιβάλλοντος, μέσα στο οποίο οι μαθητές/τριες είχαν τη δυνατότητα να αναγνωρίσουν, να εκφράσουν και να διαχειριστούν αποτελεσματικότερα τα συναισθήματά τους, να αναπτύξουν την ενσυναίσθησή τους και να ενισχύσουν τις δεξιότητες συνεργασίας και επικοινωνίας.

Η εφαρμογή επιβεβαίωσε ότι η συστηματική ενσωμάτωση δραστηριοτήτων Κοινωνικής και Συναισθηματικής Μάθησης στην καθημερινή εκπαιδευτική πρακτική μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στη διαμόρφωση θετικού σχολικού κλίματος, στην ενίσχυση της ενεργού συμμετοχής των μαθητών/τριών και στην ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους. Παράλληλα, αναδείχθηκε ο καθοριστικός ρόλος του/της εκπαιδευτικού ως εμπνευστή, συντονιστή και διευκολυντή της μαθησιακής διαδικασίας, ο/η οποίος/οία δημιουργεί τις κατάλληλες συνθήκες για συνεργασία, αναστοχασμό και ουσιαστική αλληλεπίδραση μέσα στην τάξη.

Παρότι η παρούσα εφαρμογή πραγματοποιήθηκε σε μία μόνο τάξη της Β΄ Δημοτικού και τα συμπεράσματα δεν μπορούν να γενικευθούν, τα ευρήματα είναι ενθαρρυντικά και συμβαδίζουν με τα πορίσματα της διεθνούς και ελληνικής βιβλιογραφίας σχετικά με την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων Κοινωνικής και Συναισθηματικής Μάθησης. Μελλοντικές εφαρμογές θα μπορούσαν να υλοποιηθούν σε μεγαλύτερο αριθμό σχολικών μονάδων και μαθητικών πληθυσμών, καθώς και να συνοδευτούν από τη χρήση συστηματικότερων εργαλείων αξιολόγησης, ώστε να διερευνηθεί σε μεγαλύτερο βάθος η επίδραση αντίστοιχων παρεμβάσεων στην κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη των μαθητών/τριών.

Συνολικά, το πρόγραμμα «Ταξίδι στον κόσμο των συναισθημάτων» συνιστά μια παιδαγωγικά τεκμηριωμένη πρόταση αξιοποίησης των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων για την ανάπτυξη κοινωνικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων. Η εφαρμογή του αναδεικνύει ότι η καλλιέργεια της αυτογνωσίας, της ενσυναίσθησης, της συνεργασίας και της συναισθηματικής αυτορρύθμισης μπορεί να ενταχθεί ουσιαστικά στην καθημερινή σχολική πρακτική, προσφέροντας στους/στις εκπαιδευτικούς ένα λειτουργικό και εφαρμόσιμο πλαίσιο σχεδιασμού αντίστοιχων παρεμβάσεων.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning. (2020). *CASEL's framework for systemic social and emotional learning*. Retrieved from <https://casel.org/fundamentals-of-sel/>
- Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R. D., & Schellinger, K. B. (2011). The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions. *Child Development*, 82(1), 405–432. Retrieved from <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01564.x>
- Goleman, D. (1995). *Emotional intelligence*. New York, NY: Bantam Books.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2021). *Beyond academic learning: First results from the survey of social and emotional skills*. Paris, France: OECD Publishing. Retrieved from <https://doi.org/10.1787/92a11084-en>
- Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*, 9(3), 185–211. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/267777418_Emotional_Intelligence
- Μακρή-Μπότσαρη, Ε. (2007). Ο συναισθηματικός παράγοντας στην εκπαιδευτική διαδικασία και η κοινωνικο-συναισθηματική μάθηση. Στο *Θέματα εισαγωγικής επιμόρφωσης για νεοδιόριστους εκπαιδευτικούς*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 132–143.
- Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων. (2021). *Πρόγραμμα Σπουδών για τα Εργαστήρια Δεξιοτήτων στην υποχρεωτική εκπαίδευση* (ΦΕΚ Β' 3567/04-08-2021 & ΦΕΚ Β' 3791/13-08-2021). Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.

Διαθέσιμο εκπαιδευτικό υλικό

Η αναλυτική παρουσίαση του εκπαιδευτικού προγράμματος «Ταξίδι στον κόσμο των συναισθημάτων» είναι διαθέσιμη στη διεύθυνση: <https://sway.cloud.microsoft/J4GWoytKdjnpOAv?ref=Link&loc=play>